

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет мистецтв

Кафедра образотворчого мистецтва

«Допущено до захисту»
В.о. завідуючого кафедри
_____ Руслан Пильнік
«__» _____ 2023 р.

Реєстраційний № ____
«__» _____ 2023 р.

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ АРТ-ТЕРАПІЇ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗОМ-19
ступінь вищої освіти бакалавр
спеціальності 014.12 Середня освіта
(Образотворче мистецтво)

Роздорської Оксани Вікторівни

Керівник: к.пед.н., доцент

Красюк І. О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS __ Кількість балів ____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Оксана Вікторівна Роздорська, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ	7
1.1. Аналіз проблеми розвитку емоційного інтелекту школярів.....	7
1.2. Вплив духовності вчителя на емоційний інтелект учня.....	10
1.3. Зв'язок кольорів з емоційно-вольовою сферою дитини.....	12
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ АРТ-ТЕРАПІЇ	19
2.1. Методика викладання арт-терапії в мистецькій освіті.....	19
2.2. Особливості методики духовної арт-терапії.....	23
Висновки до розділу 2.....	26
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	30
ДОДАТКИ	33
Додаток А.....	33
Додаток Б.....	35

ВСТУП

Уперше арт-терапія була застосована в роботі з дітьми, вивезеними з Європи до США під час Другої світової війни. Саме лікування образотворчим мистецтвом допомогло дітям, які були психологічно травмовані й не могли впоратися з важкими психологічними травмами, повернутися до нормального життя. Виходячи із сучасних подій в Україні арт-терапевтичні техніки мають використовуватися для психолого-педагогічної корекції стану дітей та підлітків з невротичними, психосоматичними порушеннями, у яких наявні труднощі в саморозумінні, мотивації, навчанні й соціальній адаптації [23].

Актуальність роботи. Проблема емоційного інтелекту належить до числа популярних, але недостатньо досліджених і вимагає більш детального, як теоретичного, так і практичного вивчення всіх її аспектів.

Сучасна освіта має бути спрямована на розробку та впровадження в педагогічну практику ефективних технологій розвитку емоційно-вольових і творчих здібностей, формування пізнавальної та творчої активності учнів.

Для розв'язання емоційних і психологічних питань необхідна, на думку багатьох дослідників (І. Андрєєва, Х. Вайсбах, У. Дакс, Н. Ковриги, Є. Носенко, А. Чеботар, Є. Яковлевої та ін.), цілеспрямована діяльність з розвитку емоційної мудрості, тієї здатності, що у сучасних дослідженнях називається емоційним інтелектом. Актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту досить чітко описана вченими Н. Ковригою та Є. Носенко в теоретичному, соціальному та педагогічному аспектах [19]. Вони зазначають, що:

- у теоретичному контексті ця проблема недостатньо розроблена, що є наслідком недостатньої уваги до вивчення глибинних джерел, особливостей та форм вираження й перебігу емоційних виявів особистості;

- у соціальному контексті недостатня розробленість цієї проблеми загрожує тому, що людська цивілізація може розпочати саморуйнування, якщо емоції надалі протиставлятимуться розуму, вважатимуться неконтрольованими й нерегульованими;

- у педагогічному контексті досі відсутнє цілеспрямоване формування емоційних станів й стійких властивостей особистості у процесі навчання та виховання у загальноосвітньому навчальному закладі.

Методисти з розвитку дитячої особистості М. Єрмолаєва і І. Єрофєєва вважають, що емоційні процеси є сферою психологічного буття дитини, яка заряджає і регулює такі функції, як мислення, мотивацію, концентрацію, адаптацію, соціалізацію. Емоційні образи й емоційний контроль є метою виховання. Відсутність специфіки дослідження формування емоційної сфери дитини засобами образотворчого мистецтва дають підставу вважати тему актуальною і це спричинило наш вибір для розробки методики [7, 26].

Мета роботи - здійснити теоретичний аналіз та виявити особливості впливу Духовної арт-терапії на розвиток емоційного інтелекту. На сьогоднішній день, як зазначають науковці Дж. Аллан, М. Бурно, Е. Крамер, Л. Лебедева, М. Наумбург, Р. Овчарова, Н. Фаас та ін., одним з найефективнішим засобом профілактики та корекції порушень, збереження здоров'я дітей виступає арт-терапія [28].

Основною метою методики Духовної арт-терапії є гармонізація розвитку особистості через розвиток здатності самовираження та самопізнання засобами мистецтва [24].

Реалізація поставленої **мети** кваліфікаційної роботи передбачає вирішення таких **завдань**:

- здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку ЕІ школярів;
- проаналізувати вплив духовності педагога на емоційний інтелект учня;
- зрозуміти зв'язок кольорів з емоційно-вольовою сферою дитини;
- дослідити роль арт-терапії в сучасній освіті;
- теоретично обґрунтувати значущість Духовної арт-терапії у формуванні емоційного інтелекту учнів;
- розробити авторську модель навчальної програми з розвитку емоційного інтелекту школярів засобами Духовної арт-терапії.

Об'єкт дослідження – Духовна арт-терапія як метод розвитку емоційного інтелекту учнів.

Предмет дослідження – особливості впливу інструментів Духовної арт-терапії на емоційно-вольові порушення школярів.

Методи. У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних методів (теоретико-методологічний аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-популярних, мистецтвознавчих, психолого-педагогічних літературних джерел).

Практична значимість виконаної роботи. Перехід на життя онлайн у поєднанні з невизначеністю воєнного часу та невпевненістю у завтрашньому дні провокують різноманітні негативні психологічні реакції, можуть стати підґрунтям таких психічних розладів як швидка зміна настрою, імпульсивність, тривожність, емоційна виснаженість, роздратованість, агресивність тощо.

Потреби практичного використання зумовили вибір теми: «Методика розвитку емоційного інтелекту засобами Духовної арт-терапії», бо школа має практичну можливість впливати на гармонізацію розвитку емоційної і вольової сфери дитини засобами мистецтва.

Структура й обсяг роботи. Курсова робота складається зі: вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (29 найменувань), 2 додатки. Основний зміст роботи викладено на 29 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг роботи - 44 сторінки.

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

1.1. Аналіз проблеми розвитку емоційного інтелекту школярів

Нова українська школа висуває до громадян вимоги приймати відповідальність за власні рішення і вчинки, у взаємодії з оточуючими проявляти ініціативу, реалізовувати свої потреби, успішно досягати намічених цілей, не порушуючи права інших людей. Очікуваний тип поведінки пов'язаний з умінням людини аналізувати власні емоційні переживання, розуміти емоції оточуючих, використовувати отриману інформацію в діяльності, тобто вимагає сформованого емоційного інтелекту [11].

Для розв'язання емоційних і психологічних питань необхідна цілеспрямована діяльність з розвитку емоційної мудрості, тієї здатності, що у сучасних дослідженнях називається емоційним інтелектом. Актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту досить чітко описана доктором психологічних наук, професором ДНУ ім. О. Гончара Е. Носенко в теоретичному, соціальному та педагогічному аспектах [19]. Вона зазначає, що:

- у теоретичному контексті ця проблема недостатньо розроблена, що є наслідком недостатньої уваги до вивчення глибинних джерел, особливостей та форм вираження й перебігу емоційних виявів особистості;
- у соціальному контексті недостатня розробленість цієї проблеми загрожує тому, що людська цивілізація може розпочати саморуйнування, якщо емоції надалі протиставлятимуться розуму, вважатимуться неконтрольованими й нерегульованими;
- у педагогічному контексті досі відсутнє цілеспрямоване формування емоційних станів й стійких властивостей особистості у процесі навчання та виховання у загальноосвітньому навчальному закладі. Залежно від соціальних впливів тимчасовий прояв у поведінці дитини може перетворитись і на рису характеру, і на патологію, і навпаки: перші паростки відхилень в емоційній сфері за належного ставлення з боку оточення з часом нівелюються або

трансформуються в індивідуальну особливість в межах адаптивної норми. Провідним чинником формування порушень емоційної сфери виступають несприятливі соціальні умови.

На сьогоднішній день розроблено цілий ряд моделей емоційного інтелекту (Бар-Він Р., 1997; Гоулман Д., 1995; Карузо Д., 1993; Мейер Дж., Селовей П.), докладно обговорюється структура та методи вивчення емоційного інтелекту, випущено у світ тисячі книг і статей, зараз в Інтернеті, за відомостями сайту EQToday, можна знайти майже мільйон веб-сторінок, присвячених цьому феномену.

Під час вивчення емоційно-вольових розладів складно розмежувати норму й патологію не лише на практичному, а й на теоретичному рівні, оскільки ті самі поведінкові явища можуть розглядатися як вікові особливості, як тимчасовий прояв, зумовлений конкретною ситуацією, як відхилення у емоційно-вольовій сфері, як риса характеру, як індивідуальна особливість (наприклад негативізм, тривожність, агресивність, некомунікабельність) [17].

Факторами психічного розвитку людини вважаються її активність, спадковість і середовище. Це провідні детермінанти розвитку. Спадковість як передумова розвитку проявляється в індивідуальних якостях людини. Ми тримаємося науково обґрунтованої думки, що емоційний інтелект розвивається впродовж життя за допомогою тренування, навчання та життєвого досвіду.

Широко розповсюджене явище, коли люди відчувають більшу захищеність та комфорт, якщо їхні дії пов'язані з чимось давнім та звичним, опираються на власний досвід, а зустріч з новими і незнайомими ситуаціями має своїм результатом почуття значної незахищеності, хвилювання і навіть тривожності.

Вивчення «емоційного інтелекту» є новим напрямком руху в освіті. Досліджуючи обрану проблематику, ми опираємося на думку, що мислення знаходиться в прямій залежності від емоцій. Завдяки мисленню та уяві дитина зберігає в пам'яті образи минулого і майбутнього, а також емоційні переживання, пов'язані з ними. «Емоційний інтелект» об'єднує в собі вміння виявляти, розуміти емоції інших людей і управляти своїми власними.

Сам термін «емоційний інтелект» почали використовувати на початку 1990-х років. Так, американські психологи Джон Мейер (John Mayer) та Пітер Саловей (Peter Salovey) почали використовувати його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей, як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички спілкування з оточуючими, вміння налагоджувати взаєморозуміння. Цей термін об'єднав уміння людей розбиратися у власних думках, почуттях та контролювати власні емоції [29].

Згідно з описом, який запропонували Дж. Мейер та П. Селовей виділяють чотири основні складові емоційного інтелекту.

1. *Точність оцінки і вираження емоцій.* Важливо розуміти емоції (власні та оточуючих), пов'язані як з внутрішніми змінами, так і зовнішніми подіями. Це здатність визначати емоції за думками, фізичним станом, зовнішнім виглядом та поведінкою, тобто, здатність точно виражати емоції і пов'язані з ними потреби.
2. *Використання емоцій в розумовій діяльності.* Те, як і про що ми думаємо, залежить від того, як ми відчуваємося. Емоції впливають на розумовий процес і готують нас до певних дій. Така здатність допомагає зрозуміти, як використовувати емоції і думати більш ефективно. Керуючи власними емоціями, людина може дивитися на світ під різними кутами і розв'язувати проблеми більш ефективно.
3. *Розуміння емоцій.* Це означає, що людина уміє визначати джерело емоцій, класифікувати їх, розпізнавати зв'язок між емоціями і словами, інтерпретувати значення емоцій, розуміти складні почуття, переходи між емоціями та їх подальшим розвитком.
4. *Управління емоціями.* Як зазначалося вище, емоції впливають на мислення, тому їх необхідно враховувати під час розв'язання завдань, прийняття рішень, а також вибору власної поведінки. Вміння керувати власними і чужими емоціями дозволяє використовувати інформацію (яку надають емоції), а також викликати або усуватися від них.

Освітняни в галузі художньої педагогіки часто сприймають дезадаптовну поведінку дитини як прояв неслухняності, педагогічну занедбаність. Тому вони самі сприяють формуванню негативного ставлення до такого учня однокласників, часом прагнуть позбутися «незручного» учня, рекомендуючи батькам перевести його до іншого навчального закладу, чим більше посилюють дезадаптацію.

Поведінка дитини залежить від безпосередніх внутрішніх імпульсів або випадкових зовнішніх подразників. Причиною імпульсивності є слабкість кори головного мозку, яка не може підпорядкувати собі діяльність підкірки. Спроби дорослих впливати на активність такої дитини часом приносить тимчасовий результат, а часом виявляються взагалі марними. Дитина може засвоїти інструкцію, проте не керуватися нею у своїй поведінці [17].

1.2. Вплив духовності вчителя на емоційний інтелект учня

В українській педагогічній системі ідея всебічного виховання особистості була обґрунтована Г. Ващенком, М. Драгомановим, О. Духновичем, А. Макаренком, С. Русовою, О. Сухомлинським, К. Ушинським та ін. Перед українською школою залишається не розв'язаною проблема духовного формування учня. Саме на духовному рівні людина сприймає цілісність світу через власне саморозуміння. Необхідно усвідомлювати, що, на відміну від дорослої людини, дитина ще не сформована в духовному плані, ціннісні орієнтири в неї ще не стійкі і їх можна переорієнтувати. Наприклад, цінності матеріальні (гроші, дорогий одяг, гаджети тощо) ще можна переорієнтувати на духовні цінності (співчуття, відповідальність, чесність, сміливість тощо) [2, 22].

Саме тому питання розвитку та виховання духовних цінностей були й залишаються актуальними для багатьох науковців. Так, в даному розрізі можна відзначити наукові праці таких вчених, як Беха І., Гридковець Л., Дворецької Е., Мак Дауела Д., Маценко Ж., Помиткіна Л., Черенкова М. В наукових доробках авторів досліджувалися різні аспекти формування духовних цінностей підростаючого покоління.

Слово «духовність» входить у понятійний апарат таких наук, як: філософія, етика, богослов'я, психологія, а також педагогіка для визначення якостей, що характеризують внутрішній світ людини. Доктор психологічних наук, професор, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України Е. Помиткін зазначає, що «пробудження духовної природи людини починається з переорієнтації від споживання до самовіддачі. Цінності самопізнання, самовдосконалення, самореалізації стають актуальними завдяки розкриттю потенціалу, набуття позитивних якостей та самоусвідомлення власного буття для служіння людству [21].

Духовна цінність людини виступає головним орієнтиром у житті, базовим фундаментом для усвідомлення себе, як неповторного, унікального творіння, прагнучи до свободи, волі та вибору способу життя. Кожна із загальнолюдських цінностей повинна існувати для блага та виховувати майбутнє покоління на основі істини, добра, віри, любові й міри.

Український науковець, кандидат психологічних наук М. Антонєць вважає, що «духовність - це стосунки людини з Богом, обопільна праця Духа Святого та розуміння власного «Я» [1]. У Біблейному норативі гуманістичними цінностями вважаються - «любов, радість, мир, довготерпіння, милосердя, віра, лагідність, здержливість» [4]. І. Зязюн зауважує, що втрата відчуття духовних цінностей - не просто відсутність духу, а шлях до спотворення людської душі [12].

Для розкриття особливостей методики Духовної арт-терапії важливим є розуміння питання взаємозв'язку духовності, психології та педагогіки. Цікаво, що в системі освіти стосовно поняття «духовність» не перший рік точаться дискусії. Бєх Іван Дмитрович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту проблем виховання НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України визнає концептуальну модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості [3].

Скирда Алла Євгенівна, доцент кафедри мовної підготовки економіко-гуманітарного факультету Державного вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет», кандидат педагогічних наук висуває адаптивне використання духовної інформації для полегшення щоденного вирішення завдань і досягнення мети; духовність як турбота про інших, прагнення до добра й істини, прощення, співпраці, миру і трансцендентності.

Сухомлинська Ольга Василівна, український педагог, академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, донька відомого педагога Василя Сухомлинського висловлює поняття духовності як єдності смисложиттєвих цінностей, формування образу людського у кожному індивіді [27].

Нам близька думка І. Беха, що особистісно орієнтоване виховання є дійовим засобом формування такого типу особистості, якій притаманне почуття людської гідності, прагнення служити людям, миролюбство, підвищена увага до чужого горя, душевна щедрість, почуття вдячності, порядності, чесності, справедливості, потреба доброчинності [2, 3].

Серед філософсько-богословських викладів, перейнятих духом абсолюту краси й віри, християнський богослов Августин Аврелій зупиняється на питанні про те, як може проявляти себе пам'ять у пригадуваннях, а також зміна у цих пригадуваннях пережитих почуттів. Виявляється, пам'ять контрастна у згадках пережитого. Нам також цікаво, якщо це так, то як же воно діється в ту хвилину, коли людина з радістю згадує свій колишній смуток? Що відбувається, коли водночас дух радіє, а пам'ять сумує? [25]. Міркування Августина надзвичайно важливі, якщо перенести їх на розуміння здатності мистецтва впливати на емоції і волю людини, активізувати забуте, посилювати значуще, послаблювати болюче, анулювати руйнівне, відновлювати творче для душі і тіла.

Введення В. Сухомлинським у педагогіку таких «ціннісних категорій», як «духовна зрілість», «педагогіка серця», «труд душі», «духовне багатство», «духовна культура», «духовна діяльність», «творення щастя», «щастя душі», «духовна краса» та ін. досліджувала педагогиня Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія" О. Білюк [6]. Вона стверджує, що ця понятійно-термінологічна система ґрунтується на таких методологічних положеннях:

а) духовність – це одна з найвищих цінностей, моральний вимір життєдіяльності особистості, джерело її етнічної самостійності;

б) на формування духовного світу людини впливають не тільки суспільні відносини, а й специфіка середовища, в якому відбувається становлення особистості;

в) процес формування духовної культури ґрунтується на принципах комплексного й системного підходів у вихованні, включає в себе взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів [6].

У процесі духовного розвитку людина отримує певні новоутворення, що формують духовну сферу особистості. Е. Помиткін вважає, що «до цієї сфери відносять ідеали, цінності, смисли та досвід людини» [21, 22]. Під час навчання у школі дитина «віддає свою душу на виховання» педагогам і отримує розвиток або каліцтво власної емоційно-вольової сфери. Саме тому ми приділяємо надважливу увагу до впливу на дитину духовного досвіду педагога.

Отже, духовний розвиток особистості, на відміну від психологічного, зосереджений на пошуках глибин людського «я», шляхом пізнання потенціалів, духовних цінностей, сформованих на ідеалах, ціннісних орієнтаціях, життєвих позиціях. Кандидат психологічних наук, декан факультету психології Київського інституту бізнесу та технологій Л. Гридковець зазначає, що «розуміння духовності у християнській психології набуває більш глибинної, інтимної взаємодії особистості з Творцем, а не обмежується лише духовними цінностями [9]. Ж. Маценко стверджує, що «насамперед духовність

виявляється у спрямуванні інтересів, нахилів людини на пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей» [20].

Духовна культура вчителя образотворчого мистецтва сприяє розвитку художнього смаку й емоційних проявів дитини, психологічній розрядці, подоланню негативних емоцій, зняттю напруження. Потрібна особлива внутрішня робота, щоб навчити дитину відкинути те, що заважає її розвитку.

Саме кваліфікація вчителя образотворчого мистецтва формує в індивіда вольові якості (наполегливість, організованість, витримку, дисциплінованість) і сприяє засвоєнню навичок культури поведінки та спілкування засобами мистецтва і арт-терапії.

1.3. Зв'язок кольорів з емоційно-вольовою сферою дитини

Наприкінці ХХ ст. сформувалася теорія та методологія хроматизму – міждисциплінарне дослідження реальної людини в реальному світло-колірному оточенні зовнішнього середовища. Назва цього вчення походить від давньогрецького поняття «храма», у яке античні автори уклали такі поняття: колір, як психічне, безпредметне, ідеальне; фарба, як фізичне, предметне, матеріальне; забарвлення тіла людини, як фізіологічне; емоції, як їхнє інформаційно-енергетичне співвідношення [14].

Таким чином, повсякденне поєднання емоцій і кольору в житті людини виявляється у виразах «багрянити від гніву», «чорніти від горя», «біліти від страху», «червоніти від сорому», «жовтіти від зради», «зеленіти від заздрості»; «сіріти від туги» та ін. Утворені словесні вирази розкривають зв'язок емоційних відношень між психічним (кольором) і фізіологічним (забарвленням шкіряного покриву) як між ідеальним і матеріальним. Водночас ми отримуємо підтвердження думки, що емоції пов'язують «дух і тіло»

Роль кольору в нашому житті досить багатогранна. З його допомогою ми сприймаємо матеріальні об'єкти та простір як форму їх буття. Життєдіяльність у всій її повноті немислима без кольору, який глибинно пов'язаний з формою та змістом матеріальних об'єктів, усім середовищем існування. Зв'язок емоцій та

уявлень з кольоровим сприйняттям сьогодні доведений не лише мистецтвом, а і об'єктивними науковими даними. Колір оточував людину та впливав на неї з давніх часів, проте ми змогли використовувати колір так широко, як сьогодні завдяки інтересу до розвитку емоційного інтелекту. Природні кольори повною мірою впливають на нас, що відображається в глибинах нашої фізіологічної та психологічної конституції [5].

З давніх-давен життя людини було зумовлено двома факторами, які знаходилися поза її контролем - день та ніч, світло та тьма. З ними пов'язані такі кольори, як темно-синій (ніч), яскраво жовтий (день). Ніч приносила з собою пасивність, стан спокою та загальне сповільнення обмінної та секретної функції організму. День - можливість діяти, підвищення швидкості обмінних процесів та секреції гормонів, таким чином, забезпечуючи людину енергією та піднесеними мотивами [14].

Відповідно, темно-синій є кольором спокою та пасивності, яскраво-жовтий - надії та активності. У зв'язку з тим, що дані кольори пов'язані з факторами, якими давня людина не могла керувати, на підсвідомому рівні вони продовжують впливати на психіку та фізіологію людини.

Діяльність первісної людини, як правило, приймала одну з можливих форм: охота та напад чи оборона від нападу, тобто діяльність була направлена або на завоювання та придбання, або на самозбереження. Вихідні агресивні дії нападу та завоювання завжди виражалися червоним кольором, самозбереження - доповнюючим зеленим. Так як дії атаки (червоний) або захисту (зелений) знаходились під контролем людини, то дані фактори та, відповідно, кольори описуються як автономні або саморегулюючі. З іншого боку, напад, який являється набутою та вихідною дією, розглядається як активність, в той час як захист, маючи відношення тільки до самозбереження, розглядається як пасивність.

Новонароджений малюк, розвиваючи можливості до сприйняття візуальної інформації, спочатку набуває навичок бачення кольорово-тонових контрастів. Наступною являється можливість розпізнавати рух, а потім форму. Здатність

розпізнавати кольори розвивається останньою. Відповідно, розпізнавання контрасту - рання та найбільш примітивна форма зорового сприйняття.

Узагальнення та інтерпретація відчуттів людини пов'язані з діяльністю кори головного мозку. Це не кардинальні реакції, вони виникають в структурах більш давніх та примітивних областей, які знаходяться в центральних відділах та більш тонко пов'язані загальністю походження з мозком наших еволюційних предків.

Позитивні емоції, радість виявилися пов'язаними з підвищенням чутливості до червоного і жовтого. За переживання негативних емоцій спостерігається протилежне, тобто чутливість до жовтого і червоного знижувалася. Вказані зміни кольорової чутливості простежувалися не тільки під час актуального переживання емоцій, але і під час спогадів про приємні або неприємні події. Вплив кольору відображається не тільки в емоційній та фізіологічній реакціях людини, він може розширюватися і в сферу її самосвідомості, відображати особливості «Я-концепції». Задоволеність собою, пов'язана, як правило, з перевагою 4 кольорів: зеленого, жовтого, червоного та сірого. Людина несвідомо використовує кольори з метою оптимізації процесів емоційної регуляції та особистісної адаптації. За необхідності підтримувати активний стан перевагу надають теплим кольорам, для зниження напруги – холодним [15].

Так, при асоціативному зображенні "мрії" характерним є залишення фону чистим, не замальованим, чого не сказати про зображення інших понять. В кожному малюнку використовується жовтий колір, який доповнюється червоними, синіми, зеленими, чорними, оранжевими кольорами. Кольори в основному використовуються чисті та легкі і дозволяють зробити висновок, що "мрія" асоціюється з прекрасним та світлим. Такими ж кольорами в роботах зображається і "радість", однак, додається фіолетовий та сірий, роботи стають більш темними.

Повною протилежністю є роботи, які представляють асоціативне сприйняття понять "злість" та "тривога". Діти використовують чорний,

фіолетовий, темно-фіолетовий, сірий, коричневий, болотний та темно-синій кольори. В зображеннях "тривоги" характерна присутність, практично в кожній роботі, червоного та чорного кольору [15, 23].

Прослідковується цікава тенденція щодо використання червоного кольору, який можна знайти в асоціативних зображеннях будь-якого емоційного стану, практично без змін. Це пояснюється тим, що червоний колір асоціюється з боротьбою за життя, активністю, як станами, які за змістом відповідають один одному.

У життєдіяльності людини надзвичайне значення має розвиток емоцій і волі, що поєднуються в емоційний інтелект. Колір і оперування з ним можуть бути використані як засіб розвитку різних рівнів емоційної, тілесної, розумової пам'яті, що вказує на високий рівень інтелекту. Подальші шляхи дослідження кольору в педагогічних цілях є необхідністю, так як значно розширюють уявлення людини про гармонію та красу [13].

Досліджуючи вплив кольору на фізіологічні і психічні функції, слід зазначити, що цей вплив доволі суттєвий і реалізується так: вплив на біологічні функції людини шляхом регулювання біоритмів; вплив кольору на тіло людини; вплив на психоемоційний стан; фізичний і оптичний вплив; вплив на вегетативну і центральну нервову системи; символіка кольору; активізація функцій організму.

Висновки до розділу 1

Проведене у першому розділі дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Емоційний інтелект є головною складовою у досягненні успіху в житті людини та у відчутті власного щастя. Багато вітчизняних та зарубіжних дослідників дотримуються думки, що емоційна компетентність, емоційний інтелект є спорідненими поняттями з духовним інтелектом, духовністю.

2. Усвідомлення про єдність Буття та бажання будувати взаємини з Богом – це перша ступінь для формування духовних цінностей педагогів, що хочуть

розвивати емоційний інтелект школярів. Без почуттів, без уміння виявляти емоційні стани в тій чи іншій ситуації та керувати ними, людина втрачає духовну частину себе. Емоційний інтелект має певні структурні компоненти: самоповагу, співчуття, емоційну стійкість, оптимізм.

3. Пізнаючи світ, учень певним чином взаємодіє з природою, людьми, предметами та явищами, що оточують його. Саме тому потрібно розвивати емоційну сферу дитини, вчити усвідомлювати власні емоції, розпізнавати емоційні та вольові очікування інших людей.

4. Пізнання кольору дає можливість впливати не тільки на сприйняття його як певної інформації, яка пронизує матеріальне середовище та духовну суть, а й, що не менш важливо, дозволяє, використовуючи колір як емоційний засіб, носій змістової та емоційної інформації.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ ДУХОВНОЇ АРТ-ТЕРАПІЇ

2.1. Методика викладання арт-терапії в мистецькій освіті

Арт-терапія є одним з найбільш м'яких, але ефективних профілактичних і корекційних методів порушень емоційно-вольової сфери дитини. Вперше цей термін був використаний британським педагогом і митцем Андріаном Хіллом у 1938 році. Арт-терапія як засіб вільного самовираження і самопізнання може виступати продуктивним методом діагностики та корекції особливостей прояву тривожності учнів усіх вікових категорій [15, 23]. Цей вид психолого-педагогічної роботи забезпечує атмосферу довіри, можливо – толерантності, уваги до внутрішнього світу людини.

На даний час збільшилася кількість дітей, які відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю, слабкою мотивованістю до навчання і досягнень. Долучення до мистецтва дає особистості можливість відчувати свободу вирішувати, проявляти індивідуальність, створювати власні креативні продукти діяльності [8, 10].

Від сучасного мистецтва арт-терапію відрізняє важливість самого процесу творчості та відсутність особливої необхідності в спеціальних навичках. Говорячи про творчість, з точки зору арт-терапії, маємо на увазі не загальноприйняте розуміння, як про процес створення нових матеріальних і духовних цінностей, а як подолання людиною своїх кордонів, розширення меж свого існування, спробу осягнути гармонію в житті, пробудження активності, спрямованої на реалізацію граничних творчих можливостей [18].

Позитивний вплив творчості на самопочуття і мотивацію аналізували вітчизняні та зарубіжні вчені: Джефферсон Б., Запорожець А., Ігнат'єв Е., Кузін В., Крамер Е., Ламберт У., Лоунфельд В., Сакуліна Н., Тараріна О. Дана проблематика також вивчалася рядом науковців, серед яких: Готсдінер А., Дацун О., Іванченко Є., Кисельова М., Кожохіна А., Селіванова Д., Семашк О., Старчеус М., Фірсова Л., та ін.

Мова мистецтва, фарб, ліній, форм і образів – говорить нам про те, що дуже складно виразити за допомогою слів. Арт-терапія пов'язана, головним чином, з так званими візуальними мистецтвами (живописом, графікою, фотографією, скульптурою, а також їх різноманітними комбінаціями з іншими формами творчої діяльності). Це та галузь, яка використовує невербальну мову мистецтва для розвитку особистості, як засіб, що дає можливість контактувати з глибинними аспектами нашого духовного життя, з внутрішньою реальністю, що складається з наших думок, почуттів, сприйняття і життєвого досвіду.

Освітняни початкової, середньої і старшої школи проводять заняття з елементами арт-терапії з метою більш глибокого вивчення внутрішнього світу своїх учнів та формування позитивного ставлення школярів до себе, створення дружнього колективу в результаті спільної художньо-творчої діяльності.

Враховуючи, що метою заняття є досягнення певного терапевтичного ефекту, педагогам варто відмовитися від багатьох традиційних прийомів роботи, що зазвичай використовуються на заняттях у сфері освіти: неприпустимі команди, накази, вимоги та примуси; учні самі можуть вибирати для себе ті види та зміст роботи, зображувальні матеріали та власний темп, які їм підходять; учень може відмовитися від виконання деяких завдань, вербалізації своїх почуттів та переживань, колективного обговорення тощо (способи включення учнів у роботу багато в чому залежать від педагогічного такту та майстерності педагога); дитина може лише спостерігати за роботою однокласників або займатися чим-небудь за бажанням, якщо це не суперечить соціальним та груповим нормам; заборонена оцінка суджень, критика та покарання [28].

Будь-який малюнок і зображення в ньому, певним чином, виступають психологічними захистом, у яких особа акумулює свої травматичні та негативні переживання. Кожен образ та символ виконує функцію контейнування, не даючи можливості «виходу назовні», а навпаки, дистанційне переживання суб'єкта за рахунок механізму проєкції.

Символи чи образи у малюнку можуть утримувати в собі складні переживання до того часу, поки вони не будуть усвідомленими, вербалізованими та прийнятими [28]. Також захисна функція психіки забезпечується через регрес, що відбувається завдяки зображувальній діяльності.

Таким чином, структура арт-терапевтичного заняття повинна складатися з наступних етапів:

1. Налаштування на роботу («розігрів»).
2. Активізація різних чуттєвих сфер (зорової, слухової, смакової, нюхової, тактильної, кінетичної) та актуалізація візуальних, аудіальних і кінестетичних образів.
3. Індивідуальна творча робота.
4. Етап вербалізації.
5. Заключний етап – рефлексивний аналіз.

При трактуванні малюнків слід звертати на наступні особливості [24, 28]: які емоції (почуття, переживання) передає малюнок; що знаходиться в центрі малюнку (як правило, центральні об'єкти вказують на домінуючу проблему чи переживання особи); чи є розтушовування, об'єкти з тінню; що виглядає дивним на малюнку; як розташовані об'єкти по відношенню до країв аркуша (краї аркуша є своєрідною межею); чи відповідає малюнок поточній порі року; наявність підкреслення (обов'язково поцікавитися чому воно присутнє в малюнку); чи є витирання об'єктів і використання гумки для стирання (саме ці місця можуть вказувати на прихований конфлікт, «бажання щось виправити»); які розміри і пропорції об'єктів (розміри вказують на перебільшення або ж знецінення таких об'єктів, зміна або спотворення форм є свідченням проблемної області, якій приділяється надмірна увага в малюнку); чи є об'єкти, які повторюються; як виконана робота і яке ставлення автора до неї; чи є підписи у роботі та що вони можуть означати для особи.

У більшості випадків рекомендовано розглядати образотворчу продукцію з її автором, звертаючи увагу на вищезгадані аспекти та співставляти символічний

матеріал і мову образів із її вербальною інтерпретацією. Загалом, кожна процедура створення малюнка включає наступні етапи [24, 28]:

Етап 1. Вільна активність перед творчим процесом – безпосереднє переживання.

Етап 2. Творчий процес - створення малюнка, його візуальне представлення.

Етап 3. Дистанціювання, процес розглядання малюнка.

Етап 4. Вербалізація почуттів та думок, що виникають в процесі розгляду малюнка.

Етап 5. Внесення змін у готову роботу для покращення композиційності, емоційного забарвлення, інформативності твору, якщо виникла у цьому потреба після обговорення.

Заняття з елементами арт-терапії потребують багатостороннього типу комунікації, коли зв'язки виникають не тільки між учителем і учнями, а й між однокласниками, де вчитель образотворчого мистецтва стає рівноправним учасником навчальної діяльності [28]. У процесі такої комунікації школярі здобувають можливість ділитися думками та почуттями в межах певної теми, розповідати про свої висновки, вислуховувати думки один одного. Застосування багатосторонньої комунікації дозволяє залучати до процесу навчання всіх учнів у класі.

Образотворча діяльність сприяє здійсненню людиною психологічної саморегуляції, вільному вираженню емоцій, думок та почуттів, а також звільненню від негативного емоційного досвіду. Додатково малювання розвиває емоційно-рухову координацію, оскільки потребує узгодженої участі багатьох психологічних функцій [7, 13], а також зумовлює координування взаємодії між півкулями головного мозку і створює природну можливість для розвитку уваги, гнучкості й пластичності мислення.

Долучення до мистецтва дає дитині можливість відчувати свободу вирішувати, створювати креативні продукти діяльності [24], створює умови для вивільнення думок, почуттів, емоцій, потреб, станів, сприяє підвищенню позитивного мислення і конструктивної поведінки [28].

2.2. Особливості методики Духовної арт-терапії

Теоретико-методологічну основу методу Духовної арт-терапії (ДАТ) складають світові духовні надбання християнства, православної психології, української народної педагогіки і міфології, психосинтезу (Ассаджиолі Р.), аналітичної психології (Юнг К.), досліджень феномену «внутрішньої картини хвороби та лікування» (Лурія Р., Ніколаєва В., Уриваєв В., Орлов А.), ідей авторів теорії емоційного інтелекту (Джон Майер, Пітер Селовей, Манойлова), позитивної психології (Пезешкіан Х.), вікової психології (Виготський Л.С), загальної психології (Рубінштейн С. Л.), арт-терапії (Едит Крамер), педагогіки (Сухомлинський В.).

На основі робіт швейцарського психоаналітика, психолога, філософа культури, засновника аналітичної психології Юнга К., ми дотримуємося думки, що символи тісно пов'язані з динамікою індивідуального та колективного несвідомого. Ті символи, які відображають зміст колективного несвідомого, мають статус так званих архетипових символів, що позначають уроджені форми психічного досвіду. Архетипові символи мають стійкий, часто транскультуральний характер і відображають найбільш фундаментальні психічні властивості та процеси, а також відпрацьовані еволюцією способи вирішення внутрішньопсихічних конфліктів.

З архетипами психоаналітик Юнг К. пов'язував прояви трансцендентної функції психіки, яка є фактором індивідуації та відображає її здатність до саморегуляції. Під час данять Духовною арт-терапією вчителю слід розуміти, що символи, володіючи надзвичайно ємним змістом, не можуть отримати однозначне тлумачення.

Більш прийнятною є робота із закладеними в символах енергіями шляхом їх спонтанної "трансляції" через образи. Підхід до практичної роботи з учнями має будуватися на високому ступеню довіри до їх внутрішніх ресурсів самоцілення, пов'язаним з гомеостатичною функцією колективного несвідомого.

Духовна арт-терапія є процесом динамічної комунікації, що здійснюється за допомогою символічної «мови» символів та образів, що спеціально розроблені для навчальної діяльності у вигляді наочності, шаблонів і поєднані у цілісну навчальну програму розвитку емоційного інтелекту.

Крім того, символи виступають у якості мосту, який з'єднує свідомі та несвідомі елементи психічного життя, як дитини, так і педагога арт-терапевта. Використовуючи у своїй творчості авторські символи для розвитку емоційного інтелекту, учень досягає інтегрованості між цими елементами, з чим пов'язані різноманітні позитивні розвивально-корекційні ефекти Духовної арт-терапії. Ми пропонуємо використовувати музичні твори класиків, коли відбувається виконання творчих робіт з фарбами, олівцями, пластиліном, папером під час програми занять Духовною арт-терапевтичною діяльністю.

Також, у розробці роздаткового матеріалу до методики Духовної арт-терапії ми враховуємо дві сфери розвитку людини: внутрішньо особистісний аспект: інтелект, емоції, воля та міжособистісний аспект: усвідомлення своїх й чужих емоцій, управління своїми почуттями, емоціями та діями, вплив на почуття та емоцій інших людей, усвідомлення почуттів та емоцій інших людей (Рис.Б.2.1-10).

Нам важливо навчити дітей бачити різницю між пасивним сприйманням навколишнього світу, де людина є лише стороннім спостерігачем і між створеним нею світом. Символічна мова є основною в Духовній арт-терапії, бо допомагає людині точніше висловити свої переживання через метафору, з іншого боку поглянути на ситуацію та життєві проблеми та знайти за шлях до їх вирішення.

Завдяки поєднанню аналітичної і образотворчої діяльності Духовна арт-терапія сприяє розвитку взаємозв'язків обох півкуль мозку. Творчий процес Духовної арт-терапії має спеціально розроблені дзеркальні форми-образи (Рис.А.1.1;2). Таким чином, системний підхід гарантує увагу до всіх важливих аспектів життя дитини від дня народження до сьогодення.

У теорії мистецтвознавства синтез мистецтв – це органічна єдність, взаємозв'язок різних видів мистецтв у межах цілісного художнього твору чи ансамблю із відносно самостійних творів. Справжній синтез досягається тоді, коли елементи різних мистецтв гармонійно узгоджені спільністю ідейного змісту [13].

Заняття за методом Духовної арт-терапії являють собою екологічну самопомогу для учнів при вирішенні внутрішніх питань нормалізації власного емоційно-вольового стану, бо ми розглядаємо мистецтво не як відчужений холодний знак, а наповнений «живою водою» предмет людського досвіду, відносин, розвитку душі.

Вітчизняні мистецтвознавці відзначають формування в сьогоденному образотворчому мистецтві так званого «українського стилю». Його ознаки відповідають психоетнічному, естетичному й ціннісному світосприйняттю нації і постають як переважання традиційної символіки, схильності до образності, порівнянь, одухотворення. Охоплюючи образи і символи методу Духовної арт-терапії, український стиль виявляє себе в елементах:

- втілення художнього задуму з огляду на народну педагогіку, міфологію, звичаї українського народу;
- підкреслена декоративність живописного зображення, умовність тривимірного простору;
- використання багатобарвності, характерної для витворів народного мистецтва;
- насиченість зображення знаковими елементами, символікою;
- багатозначність, асоціативне навантаження твору.

Цілком зрозуміло, що незмінність художніх традицій у часі, сліпе їх наслідування неможливе й недоцільне під час розвитку емоційного інтелекту. Трансформація, оновлення традицій досягається в сучасному живописі шляхом широкого використання професійною досвіду митця, застосування технічних прийомів, засобів, матеріалів, композиційного вирішення і огляду на новітні

тенденції в мистецтві. Співвідношення традиції є конкретно-індивідуальним для кожного художнього твору (Рис.Б.2.1-10).

Так, відносини з родом представлені в картинах ДАТ №14, 15; тема дорослішання дитини і становлення особистості розкривається в картинах ДАТ № 21, 22, 23, 24, 26; становлення дружніх відносин і шляхи створення міцної сім'ї зображені в картинах ДАТ № 34, 37; психосоматичні прояви представлені в картинах ДАТ № 41, 44; емоційні стани зображені символічно у вигляді стихій, розуму і духу в картинах ДАТ № 54, 55, 56; тема розвитку мислення розкриваються в картинах ДАТ № 63, 66; тема духовних цінностей представлена картинами ДАТ № 74, 77 (Рис.А.2.1;2; Рис.Б.2.1;2).

Ми вважаємо, що мистецтво є посередником між світом природи (предметів, явищ, процесів) і світом людини. Духовна арт-терапія залучає синтез мистецтв через малюнок, музику, танець, скульптуру, колаж, аналіз творів мистецтва, аби забезпечити єдність художнього явища і його багатогранний естетичний вплив на людину (Рис.Б.2.3-10).

Отже, метод Духовної арт-терапії у даному контексті можна трактувати як певну стратегію педагогічного впливу, метою якого є всебічний розвиток особистості, а також сприяння процесу інтеграції всіх її сфер (інтелектуальної, емоційної та діяльнісної) на основі християнських та національних духовних цінностей і надбань.

Висновки до розділу 2

Проведене у другому розділі дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Арт-терапія ґрунтується на тому, що художні образи здатні допомогти нам зрозуміти самих себе і через творче самовираження зробити своє життя щасливішим. Метод арт-терапії привабливий для освітнього середовища тим, що він використовує одночасно з вербальними і невербальні способи самовираження і спілкування.

2. Арт-терапія завжди «звертається» до почуттів, відображених в образах, тому малювання, конструювання, ліплення, танець і написання історій до картин дозволяють висловити, відреагувати і усвідомити різні емоційні стани. Духовне зростання особистості – це наполеглива праця людини над собою, яка спрямована на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти.

3. Духовна арт-терапія розвиває та коригує стан емоційного інтелекту, враховуючи поведінку та почуття дитини в будь-який момент життєвої історії, бо синтезує складові внутрішнього та зовнішнього світу людини за допомогою спеціально розроблених картин.

4. Результатом Духовної арт-терапії є створення образотворчих продуктів і підвищення рівня усвідомлення власних почуттів, емоцій, бажань у процесі спільної творчої діяльності учителя і учня.

ВИСНОВКИ

Під час виконання кваліфікаційної роботи «Методика розвитку емоційного інтелекту засобами Духовної арт-терапії», нами були виконані усі поставлені завдання. У **висновках** викладено узагальнені результати дослідження та розкрито основні його положення.

1. Здійснили теоретичний аналіз проблеми розвитку емоційного інтелекту школярів і з'ясували, що термін «емоційний інтелект» запровадили вчені на початку 1990-х років. Так, американські психологи Джон Мейер (John Mayer) та Пітер Саловей (Peter Salovey) почали використовувати його для позначень ступеня розвитку таких людських якостей, як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, вміння ставити себе на місце інших людей, навички спілкування з оточуючими, вміння налагоджувати взаєморозуміння. Виявили, що сьогодні емоційний інтелект визнаний у світі найважливішою якістю для досягнення успіху в навчальній, професійній, творчій діяльності та особистому житті. Для дітей, що живуть і розвиваються під час воєнного часу та будуть навчатися у повоєнні роки, розвиток емоційного інтелекту образотворчими засобами має пізнавальну, організуючу, розвивальну спрямованість.

2. Проаналізували вплив духовності педагога на емоційний інтелект учня і зрозуміли, що перед українською школою залишається не розв'язаною проблема духовного формування учня. Саме на духовному рівні людина сприймає цілісність світу через власне саморозуміння.

Дізналися, що вчителям мистецтва необхідно усвідомлювати, що, на відміну від дорослої людини, дитина ще не сформована в духовному плані, ціннісні орієнтири в неї ще не стійкі і їх можна переорієнтувати, системно наповнювати, та при необхідності м'яко коригувати. Саме професія вчителя формує в учнях вольові якості і сприяє засвоєнню навичок культури поведінки та спілкування засобами мистецтва і арт-терапії.

3. Зрозуміли зв'язок кольорів з емоційно-вольовою сферою дитини. Так, зв'язок емоцій та уявлень з кольоровим сприйняттям сьогодні доведена не лише

мистецтвом, а і об'єктивними науковими даними. Колір оточував людину та впливав на неї з давніх часів, проте ми змогли використовувати колір так широко, як сьогодні завдяки інтересу до розвитку емоційного інтелекту

4. Дослідили роль арт-терапії в сучасній освіті і усвідомили, що арт-терапевтичні методики орієнтуються на той факт, що кожна людина (незалежно від того, чи вона обізнана у мистецтві), має приховані здібності проектування власних внутрішніх конфліктів у візуальному вигляді. Арт-терапевтичне мистецтво в рамках освітнього процесу навчання може успішно використовуватися в самопізнанні, а також в міжлюдському спілкуванні.

5. Теоретично обґрунтували значущість Духовної арт-терапії у формуванні емоційного інтелекту учнів, чим довели, що Духовна арт-терапія – це система всебічного дослідження і усвідомлення актуальних потреб людини та зони найближчого розвитку шляхом синтезу психології, образотворчого мистецтва та християнства. Методика виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги дитині у вирішенні завдань емоційно-особистісного розвитку, духовного виховання, соціалізації. Універсальність методики в тому, що вона може використовуватися у роботі з учнями усіх вікових категорій, а також дорослих (учителів, батьків).

6. Розробили авторську модель навчальної програми з розвитку емоційного інтелекту школярів засобами Духовної арт-терапії, яка дає змогу вчителю образотворчого мистецтва щоденно відкривати учням особливий спосіб сприйняття подій оточуючого світу через символічні зображення і водночас пізнавати учасниками себе на рівні внутрішнього життя та міжособистісних відносин.

Життя в умовах війни підкреслює те, що систематична арт-терапевтична робота щодо підтримки власного ресурсного стану та підвищення кваліфікації з питань кризової психології є необхідною умовою якості надання психологічної допомоги учасникам освітнього процесу. Усі ці якості вкрай необхідні для свідомого використання власних ресурсів енергії у вигляді активності під час досягнення креативних, творчих цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонєць М. О. Впровадження програми розвитку духовності здобувачів вищої освіти. Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 4. С.54-64.
2. Бєх І. Д. Виховання особистості: У 2 кн.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. І. Д. Бєх. Київ: Либідь, 2003.
3. Бєх І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ; Чернівці: Букрек, 2018. 296 с;
4. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Українське біблійне товариство. 2002. 1296 с.
5. Бичкова Л. В. Формування базових знань з кольорознавства в учителів початкових класів. Дис...канд. пед. наук.13.00.04. Київ: 1999. С. 2.
6. Білюк О. В. Духовний розвиток особистості з погляду В. О. Сухомлинського. Наукові праці Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». 2012. Вип. 187, т. 199: Серія «Педагогіка». С. 130–134.
7. Гадалова І. М. Методика викладання образотворчого мистецтва у початкових класах. Київ, 2000. 272 с.
8. Грабчак Н. М. Стрес як ресурс: профілактична програма. Інститут модернізації змісту освіти психологічний супровід та соціально педагогічна робота. URL: <http://surl.li/qvwc> (дата звернення: 05.11.2022).
9. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія. Львів: Скриня, 2016. 516 с.
10. Єфремова В. В. Система роботи з психофізичного розвитку дитини. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 160 с.

11. Зарицька В. В. Розвиток емоційного інтелекту в контексті компетентісно спрямованої освіти. Всеукр. наук.-практ. конф. (28 квітня 2011 року). Київ: Київ. Ін-т сучасн. підр., 2011. 92 с.

12. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. Навчальний посібник. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.

13. Івасюк К. Трансформація феномену «синтез мистецтв» в ході історичного розвитку. URL: <http://www.oldconf.neasmo.org.ua/node/519> (дата звернення: 22.02.2023).

14. Ігнатенко І. О. Проблема кольорознавства в теоретичній та у творчій спадщині художників 19–20 сторіччя. Молода мистецька наука України: VI наукова конференція молодих науковців, докторантів, аспірантів, магістрів, студентів. 22–23.04. 2004.: Збірник наукових матеріалів. За загальною редакцією В. Я. Даниленко. Харків: ХДАДМ. 92 с. С.41–43.

15. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч.1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

16. Коваленко В. Е. Вплив освітнього середовища на емоційне реагування розумово відсталих молодших школярів Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. №26 С 324-329.

17. Козлова А. Емоційний інтелект. Київ: «Вид. група «шкільний світ», 2018. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

18. Клименко В. В. Психічний розвиток дитини: родинне виховання. Київ: Навчальний посібник, 1994. 81с.

19. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. Київ: Вища школа, 2003. 126 с.

20. Маценко Ж. М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання Київ: Освіта України, 2010. 100 с.

21. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
22. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія. Київ: Наш час, 2007. 280 с.
23. П'ятницька-Позднякова І. С. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтва. Педагогіка: Наукові праці. 2009. Вип. 95. Т. 108. С. 36 – 42.
24. Роздорская О. В. 600 уроков Любви... из дневника аутистки. Развитие Духовной арт-терапии. Днепр: Издатель Белая Е.А., 2018. 396 с.
25. Святий Августин. Сповідь. Київ, 1996. 182 с.
26. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчукта З. В., ін. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
27. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання: на шляху до синтезу парадигм. Іст.-пед. альманах. 2005. Вип. 1. С. 5–29.
28. Фірсова Л. С. Арт-терапія в педагогічній роботі. Київ, 2011. 98 с.
29. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на психічне здоров'я особистості. Вісник харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, серія «психологія». № 47. 2011. 161с.

ДОДАТКИ

Додаток А

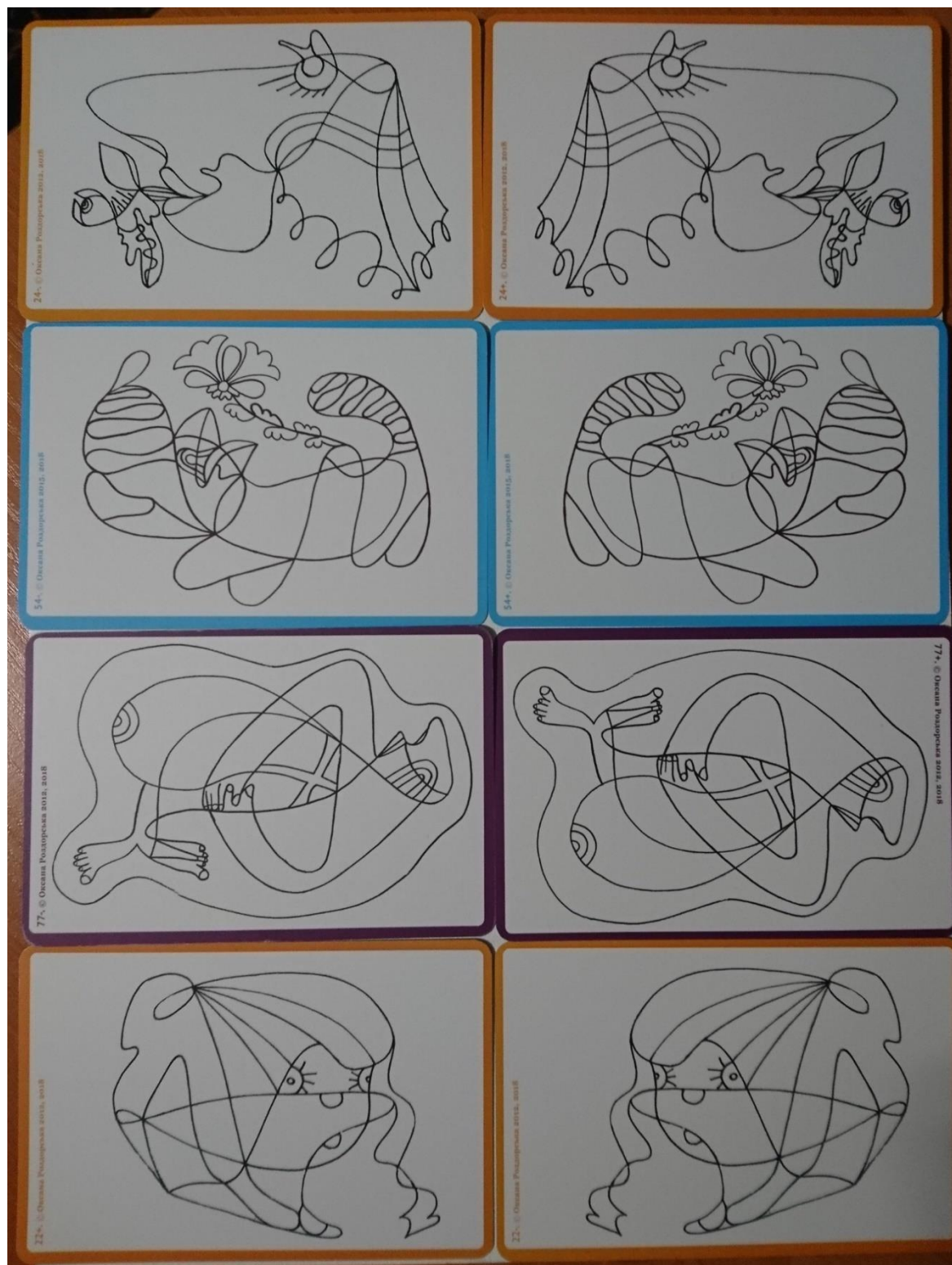

Рис. 1. Авторські образи Духовної арт-терапії

Рис. 2. Авторські образи Духовної арт-терапії

Рис.1. Авторські символи Духовної арт-терапії

Рис.2. Авторські символи Духовної арт-терапії

Рис.3. Роботи учасників занять

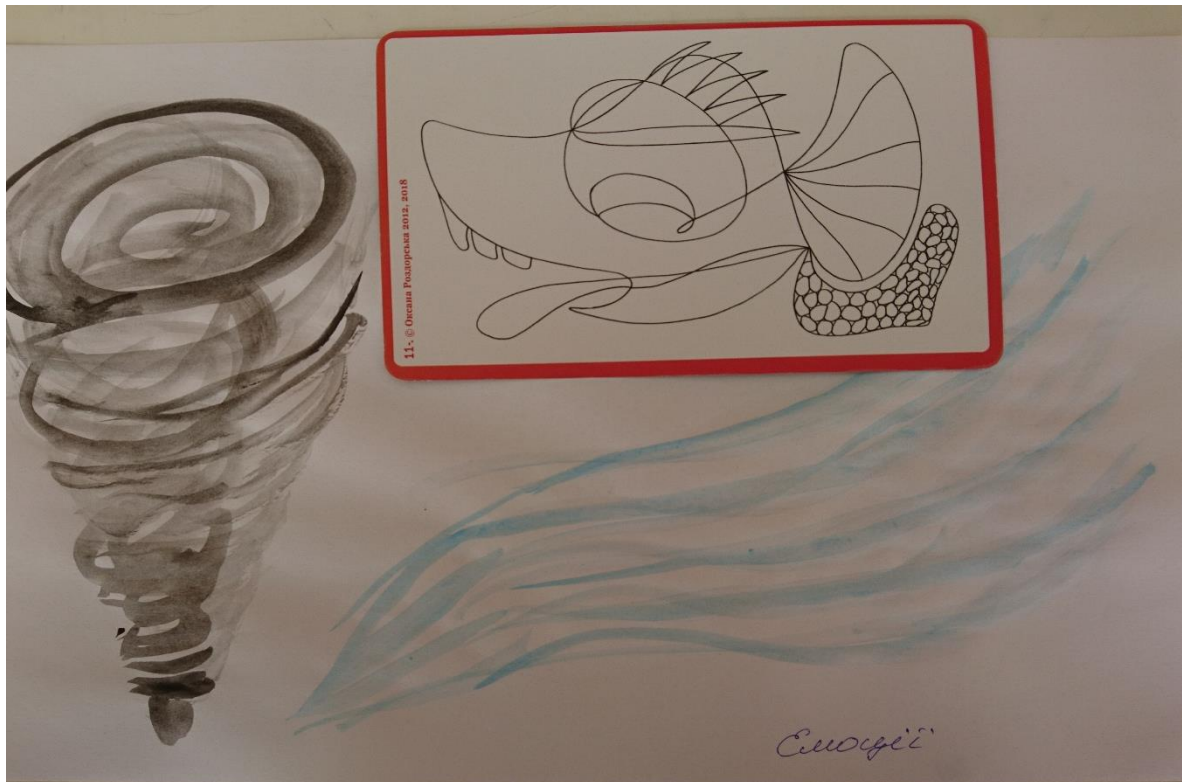

Рис. 4. Роботи учасників занять

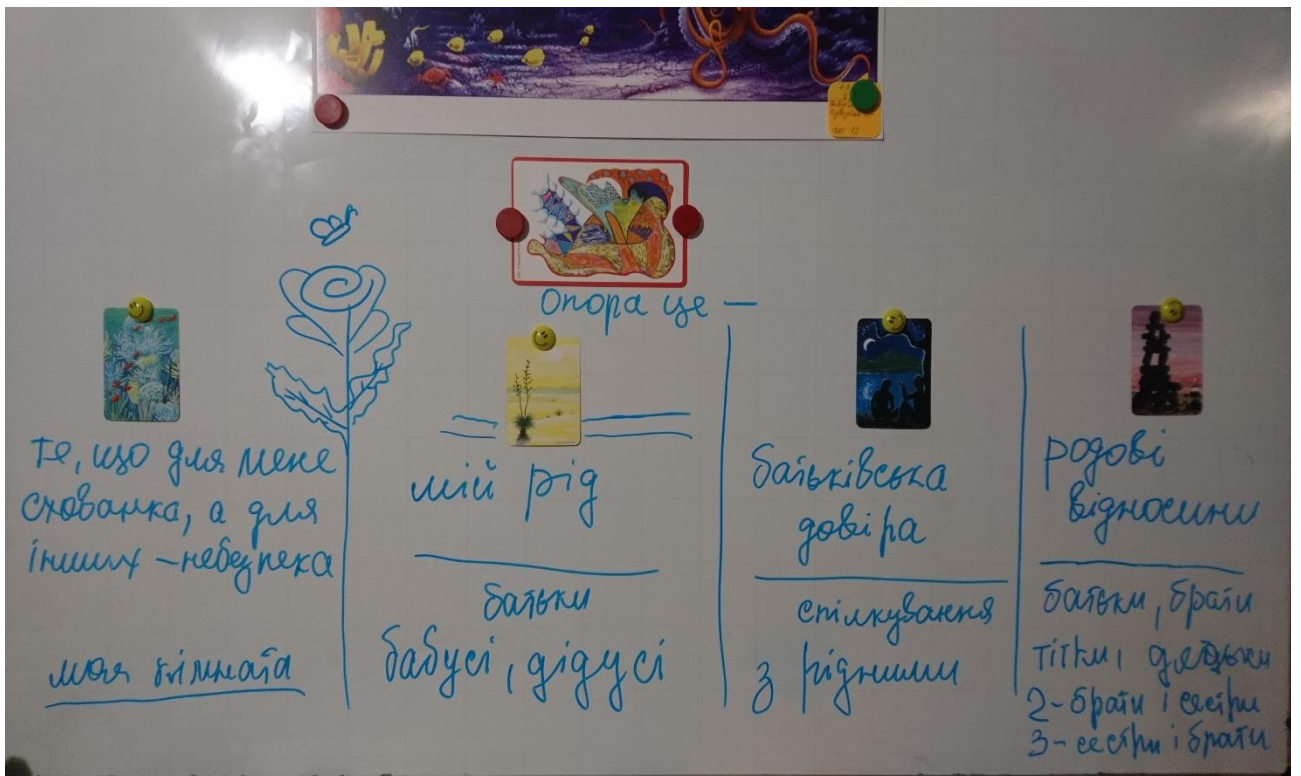

Рис. 5. Роботи учасників занять

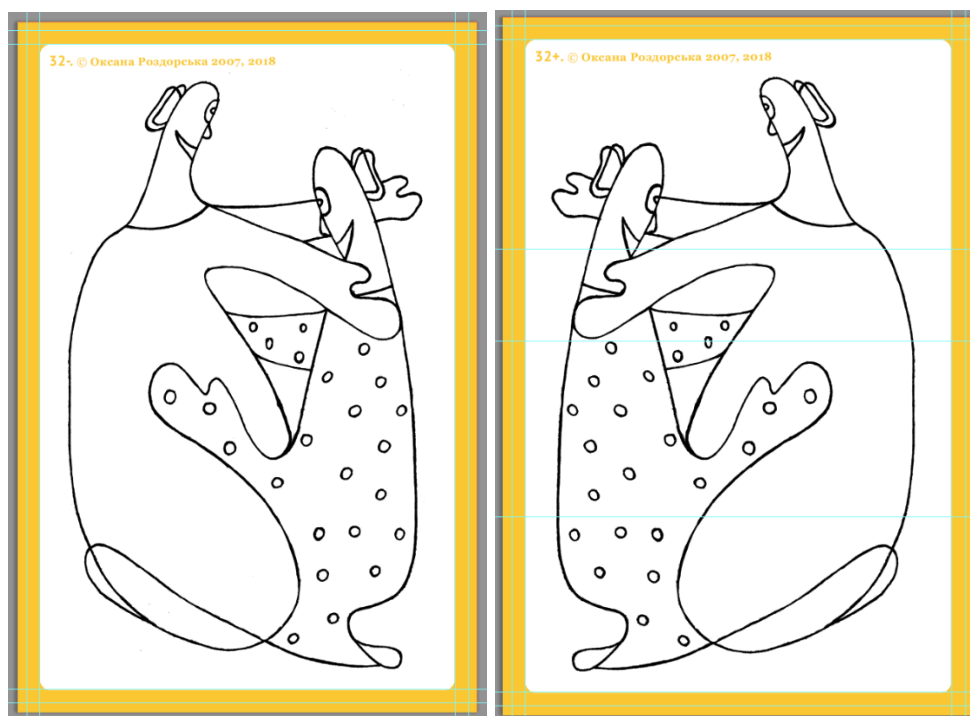

Рис. 6. Роботи учасників занять

Рис. 7. Роботи учасників занять

Рис. 8. Роботи учасників занять

Рис. 9. Роботи учасників занять

Рис. 10. Роботи учасників занять